

УДК 373.5.016:53

Вадим Мендерецький,
доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри методики викладання
фізики та ДТОГ Кам'янець-Подільського
національного університету
імені Івана Огієнка
Віктор Шуліка,
аспірант Кам'янець-Подільського
національного університету
імені Івана Огієнка
Сергій Дмитрук,
аспірант Кам'янець-Подільського
національного університету
імені Івана Огієнка

РОЗВИТОК ПІЗНАВАЛЬНОГО ІНТЕРЕСУ ЯК ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

У статті розглянуті поняття пізнавального інтересу, стадії та рівні його розвитку. Запропоновані засоби та модель дієвих фаз розвитку пізнавального інтересу. Актуальність матеріалу, викладеного у статті обумовлена тим, що пізнавальний інтерес є складним утворенням яке потребує постійного розвитку.

Ключові слова: інтерес, пізнавальний інтерес, завдання.

В статье рассмотрены понятие познавательного интереса, стадии и уровни его развития. Предложенные средства и модель действенных фаз развития познавательного интереса. Актуальность материала, изложенного в статье обусловлена тем, что познавательный интерес является сложным образованием требующее постоянного развития.

Ключевые слова: интерес, познавательный интерес, задачи.

The article deals with the concept of cognitive interest, stages and levels of its development. Suggested means and model of effective development phases of cognitive interest. The relevance of the material set out in the article is due to the fact that cognitive interest is a complex entity that requires constant development.

Key words: interest, cognitive interest, problem.

Для забезпечення індивідуалізації та диференціації навчання необхідно, щоб рівень навчально-пізнавальної діяльності дитини був високим. Одним із дієвих та потужних мотивів які призводять до бажаної й

ефективної пізнавальної та дослідницької діяльності є розвинений, стійкий пізнавальний інтерес. Проблема формування й розвитку інтересу була актуальною протягом усього часу розвитку школи та залишається актуальною сьогодні [1].

Аналізуючи вітчизняну та закордонну педагогічну, психологічну, філософську літературу знаходимо різні означення й трактування поняття «інтерес».

Слід відмітити, що до української та російської мов слово інтерес прийшло на початку 18 століття з німецької (*interesse*), де воно виникло у значенні «користь, вигода». В епоху Петра I та до середини XVIII століття інтерес більшість людей розуміли як «вигоду», «справу», «користь». Найпізніше значення слова інтерес: «увага, яка виявляється до когонебудь, чого-небудь», «захопленість», «цікавість», «значення», «зиск», «важливість», виникло в українській мові під впливом французького *interet*.

Підкреслюємо й те, що категорія інтересу досліджувалась різними науками: педагогікою, економікою, філософією, соціологією, психологією, юриспруденцією та ін. Враховуючи це впливає висновок, що інтерес є категорією загальнонауковою. Зважаючи на складність і багатоаспектність категорії інтересу, наявність у кожній науці відповідно його мети, методу вивчення, сприйняття поняття інтерес під своїм кутом зору, свідчить про те, що сформулювати вичерпне поняття інтересу фактично неможливо.

Одним із перших, хто звернув увагу на важливість привабливості у навчанні та роль інтересу як позитивного фактору, що впливає на нього був Ян Амос Коменський. Він вважав, що навчання має бути приємним та доступним для дитини. Методи і прийоми навчання повинні приносити дітям радість та успіх, щоб в учнів з'являлось бажання та пристрасть до навчання.

В російській педагогіці інтерес також вважали важливим засобом у навчально-виховному процесі. Особливого значення інтересу як особливій якості, яка забезпечує духовне збагачення особистості, дозволяє їй відібрати особистісно значуще для неї з навколишньої реальності, надає Г. І. Щукіна Вона поділяючи погляди Н. А. Добролюбова та Н. Г. Чернишевського про важливість формування інтересу у навчанні говорить: «...цінність інтересу полягає у тому, що він розвиває увагу, уяву, почуття, розумові здібності, волю, сприяє самостійності особистості на основі її переконань» [4, с. 79].

Л. А. Іванова у своїй праці [2] означає інтерес як потужний збуджувач активності особистості, під впливом якого психічні процеси протікають надзвичайно інтенсивно та напружено, а діяльність стає продуктивною і захоплюючою. Р. А. Балабанова у своїй праці «Інтерес і навчання» говорить, що інтерес – потужний збуджувач, який спонукає людину до пізнавальної діяльності, в якій ціль і мета діяльності

співпадають і займають провідне місце.

Г. І. Щукіна вважає, що провідною ланкою загального феномена інтересу є пізнавальний інтерес. Він є активним мотивованим емоційним ставленням суб'єкта до предмета пізнання, яке має систематично враховуватись і розвиватись у процесі навчання, оскільки безпосередньо впливає на формування і розвиток особистісної спрямованості дитини.

Як мотив навчання та ефективний засіб, що спонукає учня до самоосвіти та наполегливого і безперервного здобуття нових знань розглядає пізнавальний інтерес і О. І. Вишневський. Він означає пізнавальний інтерес як надійний, реальний, незалежний від умов чинник мотивації навчання, який ґрунтується на привабливості процесу самовдосконалення і веде учня до активної потреби у ньому.

Важливо, щоб навчання було привабливим для учня, але не перетворювалось у гру, обов'язково у ньому має залишитись розумова праця учня, яка б вимагала від нього відповідальності, посидючості, певної напруги та зусиль. Інтерес в навчальному процесі не можна зводити до того, щоб замінювати складну навчально-пізнавальну діяльність розважальною, тим самим полегшуючи діяльність учнів.

Предметом пізнавального інтересу виступає одна з важливих властивостей людини: пізнавати навколишній світ в безпосередньому відношенні людини до нього – в прагненні проникати в його розмаїття, відображувати у свідомості найважливіші ознаки, причинно-наслідкові зв'язки, закономірності протиріччя, а не лише з ціллю біологічної і соціальної орієнтації у сучасному світі.

Ефективно розвинутий пізнавальний інтерес активізує усі психічні процеси школяра, спонукає його до поповнення знань та перетворення вже існуючих у нові. Дитина прагне до постійної пошукової, творчої та дослідницької діяльності: ускладнює цілі; виділяє актуальні проблеми, що вимагають вирішення; шукає нові, більш раціональні, методи розв'язання.

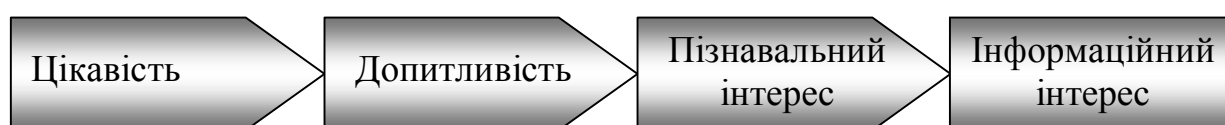
Особливість пізнавального інтересу полягає і в його можливості активізації не лише пізнавальної діяльності дитини, але й усіх інших видів діяльності. Це пояснюється тим, що будь-яка діяльність має свій пізнавальний початок, наприклад маючи інструменти нам необхідно пізнати їх властивості, на виробництві пізнати його технології для того, щоб його покращити (знаючи фізичний закон необхідно пізнати його фізичний зміст для розв'язання на основі нього завдання).

Пізнавальний інтерес – одне і з найважливіших утворень особистості, яке виникає у процесі життєдіяльності людини, формується в соціальних умовах його існування і не властивий людині від народження [4, с. 18].

Л. А. Іванова під пізнавальним інтересом до предмету розуміє вибірково спрямованість психічних процесів людини на об'єкти і явища навколишнього світу, при якому спостерігається прагнення особистості

займатися визначеною сферою діяльності. У праці Г. І. Щукіної «Проблеми познавательного интереса в педагогике» виділяємо ще одне визначення пізнавального інтересу в якому описані методи пізнання. Пізнавальний інтерес – стійке утворення, яке в ході захоплюючої дослідницької та теоретичної діяльності вже не потребує стимуляції ззовні, а ніби самопідкріплюється. Отже розвинений, стійкий пізнавальний інтерес не зникає, а стимулює учня до активно навчально-пізнавальної діяльності.

Пізнавальний інтерес у своєму розвитку проходить певні стадії. Відповідно до того як учень відноситься до предмету (вибіркова спрямованість) та до рівня впливу на особистість, Г. І. Щукіна виділяє та характеризує такі етапи розвитку пізнавального інтересу рис 1.

Рис. 1. Етапи розвитку пізнавального інтересу

Цікавість – елементарна стадія вибіркової спрямованості, яка обумовлена лише зовнішніми, нерідко неочікуваними обставинами, що приваблюють увагу особи (дана стадія не є стійкою, оскільки зникнення зовнішнього подразника спричинює зникнення вибіркової спрямованості). У учня дана стадія може з'явитись під час демонстрації нового приладу, під час повідомлення цікавої інформації чи умови задачі. Наприклад, під час вивчення у 8 класі теми «Питома теплота пароутворення. Розрахунок кількості теплоти» сказати учням, що можливо закип'ятити воду у паперовій посудині на вогні не спаливши при цьому папір.

Якщо не продовжувати розвиток даної стадії, то у дитини не буде проявлятися прагнення до пізнання, однак нехтувати цією стадією не варто, оскільки вона слугує першим поштовхом до розвитку пізнавального інтересу.

Допитливість – важливий стан особистості, що характеризується прагненням людини проникнути за межі побаченого. (Більш стійка стадія, на даному етапі можна спостерігати радість пізнання, задоволення від успіху виконаної роботи). Під час цього учень намагається розв'язати завдання, відгадати загадки та вирішити нагальні проблеми. Наприклад, після пояснення теоретичних положень теми, для розвитку допитливості, демонструвати сказане: закип'ятити воду у паперовій посудині, запитати, чому посудина з паперу не горить коли вона наповнена водою? Допитливий учень обов'язково захоче дати відповідь на поставлене запитання.

Пізнавальний інтерес – в процесі розвитку характеризується пізнавальною активністю, вибірковою спрямованістю навчальних

предметів, мотивацією, в якій провідне місце належить пізнавальним мотивам. (На даній стадії учень активно займається пошуком та осмисленням інформації, яка його цікавить). Учень із розвиненим пізнавальним інтересом має високий рівень успішності з предмету, який його цікавить та у вільний час виконує творчі завдання, що становлять для нього інтерес.

Теоретичний інтерес характеризує людину як діяча, суб'єкта, особистість. Він пов'язаний одночасно з двома елементами: прагненням до пізнання складних питань та проблем науки, що його цікавить та використання їх як інструмента пізнання [4].

Авторка не ізолює описані складові пізнавального інтересу один від одного. Підкреслюючи, що вони є складними утвореннями, які перебувають у постійному взаємозв'язку і не завжди виділяються як окремі елементи.

Окрім пізнавального інтересу у формуванні позитивного ставлення до предмету і мотивів навчання важливу роль відіграє учитель. Якщо стосунки, які склались між педагогом і кожним учнем довірливі, доброзичливі, передбачають взаємодопомогу, то позитивне ставлення до вчителя ніби переноситься на предмет, сприятливий ґрунт має, у цьому випадку, мотив радості від навчання. Негативність у відносинах (недовіра, відчуженість, авторитарність та іронія вчителя) спонукають учнів до бажання «відсидітись» на уроці. Вчитель байдужий до предмету не може захопити ним учнів. Впевненість педагога в успіху своєї діяльності, відданість власні справі, віра в навчально-пізнавальну цінність предмета обов'язково передається учням і також стає ще одним мотивом навчання.

Щоб ефективно підготуватись до уроку, на якому можливо ефективно розвивати предметні та ключові компетентності, формувати та розвивати пізнавальний інтерес учнів, як ефективний мотив навчально-пізнавальної діяльності, учителю необхідно аналізувати велику кількість наукової літератури та збірників задач (відсутність комплексу завдань для розвитку пізнавального інтересу). Однак саме від учителя залежить ефективність розвитку пізнавального інтересу учнів. Він має використовувати такі методи та прийоми, щоб не «тягнути», а «вести» учня, спонукати, а не заставляти. Конфуцій говорив: «Коли благородний чоловік вчить і виховує, він веде, але не тягне за собою, спонукає, але не примушує. Вказує шлях, але не дозволяє учневі йти самому. Оскільки він веде, а не тягне, він перебуває у згоді з учнем. Оскільки він спонукає, а не примушує, навчання дається учневі легко» [3, с. 121].

Як психолого-педагогічний феномен пізнавальний інтерес не формується як щось єдине та одразу досконале, а має рівні розвитку. Г. І. Щукіна виділяє і одразу характеризує такі рівні розвитку пізнавального інтересу:

1. Низький:

- a) пізнавальна інертність;
- b) епізодичний інтерес до цікавих дослідів та демонстрацій, відсутність інтересу до їх змісту;
- c) слабка та в'яла самостійна діяльність;
- d) перехід на повне бездіяння при виникненні труднощів;
- e) відсутність нахилів та бажань до будь-якого виду діяльності.

2. Середній:

- a) пізнавальна активність, що потребує систематичного збудження;
- b) інтерес до накопичення інформації в основі якої лежать факти (пізнання проходить за допомогою вчителя);
- c) залежність самостійної діяльності від ситуації, необхідний збуджувач;
- d) подолання труднощів завдяки допомозі, її очікування;
- e) епізодична зайнятість предметом, що цікавить.

3. Високий:

- a) висока самоспонукаюча пізнавальна діяльність;
- b) інтерес до суті явищ і процесів, їх взаємозв'язку і закономірностям; бажання розібратись в складних запитаннях, розв'язати їх;
- c) інтенсивно, з захопленням проходить самостійна діяльність;
- d) бажання до самостійного подолання труднощів;
- e) вільний час присвячується поглибленню у предмет, яким учень цікавиться.

Пізнавальний інтерес можна класифікувати за такими критеріями: стійкістю пізнавального інтересу; спрямованістю пізнавального інтересу; за рівнем дієвості інтересів; характером пізнавальної діяльності (обсягом пізнавального інтересу).

За стійкістю пізнавального інтересу:

Ситуативний інтерес – епізодичне переживання, в учня ще немає стійкого інтересу до предмета, виникає як реакція на щось нове, емоційно привабливе у змісті, має тимчасовий характер.

Стійкий інтерес – перетворення епізодичного переживання у емоційно-пізнавальне ставлення до предмета, спонукає прагнути до пізнання нового, вирішувати пізнавальні завдання не лише на уроці, але й у позаурочний час.

Інтерес-ставлення – емоційно-пізнавальна спрямованість особистості, яка під впливом пізнавального інтересу поступово змінює сенс життя дитини.

За спрямованістю пізнавального інтересу:

Безпосередній – до самого процесу діяльності (учня цікавить процес пізнання або зміст навчального матеріалу).

Опосередкований інтерес – до результату діяльності (оволодіння якоюсь спеціальністю, методом роботи з чимось).

За рівнем дієвості інтересів:

Пасивний інтерес – споглядальний, сприймання об'єкти, що цікавить.

Активний інтерес – спонукає дитину до діяльності, розвиває особистість її характер, здібності.

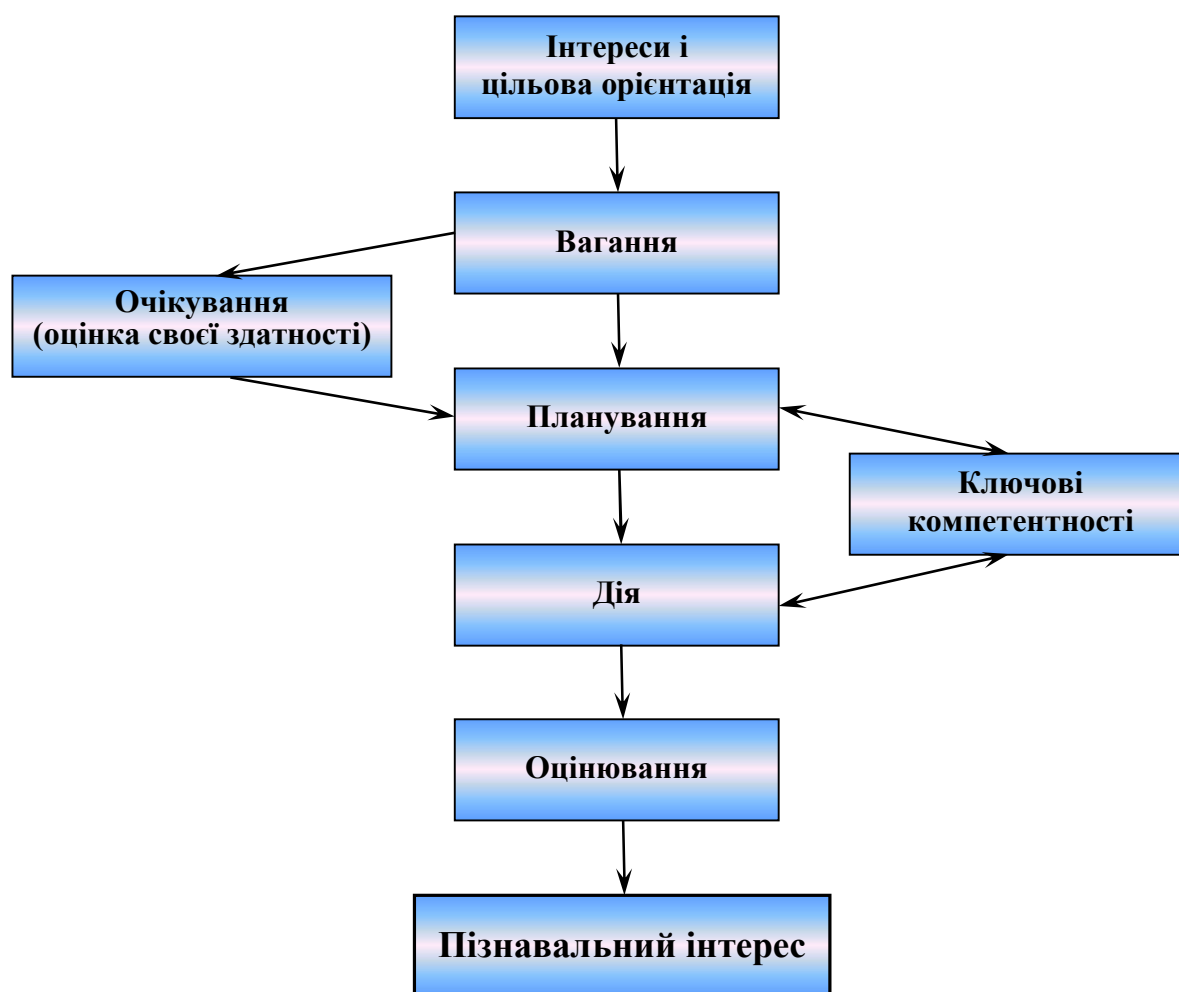
За характером пізнавальної діяльності (обсягом пізнавального інтересу):

Аморфні (нестійкі, неусвідомлені, незрозумілі). Учні з аморфними інтересами не проявляють пізнавальної активності, вольових зусиль для подолання труднощів, вони інтелектуально пасивні, інертні.

Багатосторонні, широкий характер (сприяють пізнавальній активності в діяльності, спонукають до пошукової діяльності). Учні з багатосторонніми інтересами мобільні, чуйні, приймають активну участь в обговоренні фронтально поставлених завдань, задають запитання, діляться отриманими знаннями з книг та дослідів, їх пізнавальна діяльність набуває особистісного значення. Але такі інтереси слабо диференційовані та недостатньо стійкі, потребують поступового поглиблення і збагачення пізнавальної діяльності. Потребує виділення серед широких пізнавальних інтересів основного стрижневого інтересу.

Локальні, стрижневий характер інтересів (високий рівень усвідомленості). Стійкі і досить глибокі інтереси, які закріплюються поза межами навчального процесу у практичній діяльності учня. Учні, які характеризуються таким утворенням характеризуються високим рівнем і глибиною знань і гарною ерудицією в цій галузі. Дитина аргументують свою вибірку спрямованість до предмету (практичною необхідністю, особистою захопливістю). Оскільки процес розвитку пізнавального інтересу відбувається під час виконання учнями дій, ми пропонуємо наступну модель дієвих фаз проходячи які учні досягають поставленої цілі рис. 2.

Враховуючи інтереси і цільову орієнтацію дітей ми пропонуємо їм завдання, розв'язок якого учні спершу продумують, що призводить до певних вагань. Вагання може одразу перейти у наступну дієву фазу «планування», або в фазу «очікування», коли учень оцінює свою здатність розв'язати поставлену перед ним задачу, а потім у «планування». На даному етапі учні формують ідеї розв'язку, складають плани і переходять до розв'язування, а потім до наступної фази «дія». Виконавши усі необхідні дії школярі не лише отримують оцінку від учителя, а й проводять власну оцінку своїх дій із виділенням моментів які потрібно доопрацювати. На цьому етапі відбувається оцінка важливості отриманих знань. Проходячи ці фази, учні крок за кроком розвивають у кожній з них пізнавальний інтерес.

Рис. 2. Модель дієвих фаз розвитку пізнавального інтересу

Потрібно постійно звертати увагу на інтереси учнів і розвивати їх. Основними етапами формування пізнавальних інтересів учнів на уроках є:

- створення специфічних умов, що сприяють появі особистих потреб у знаннях і в певному виді діяльності;
- виникнення позитивного ставлення до навчання (мотиви та стимули навчальної діяльності);
- організація пізнавальної активності учнів, (завдяки певним формам і засобам навчання стимулює розвиток пізнавального інтересу).

Отже проаналізувавши ряд науково-педагогічних джерел приходимо до висновку, що пізнавальний інтерес – це складне утворення, яке потребує активного розвитку для досягнення учнем освітньої мети. Свідченням формування й розвитку пізнавального інтересу на уроках фізики є: самостійність у судженнях дитини; помітна ініціативність у відповідях й виступах з повідомленнями; активна участь в аналізі і обговоренні запитань та відповідей; стійке бажання пояснювати явища і закони навколишнього світу та проникати в їх зміст; самостійне розв’язування творчих, пізнавальних та експериментальних завдань;

проведення дослідів та експериментів; робота з приладами не лише у кабінеті фізики, але й в домашніх умовах; зацікавленість новою науково-популярною, технічною літературою, не лише читання, а й виділення в ній основного; активна участь у позаурочній роботі (гуртки, екскурсії). Розвиток пізнавального інтересу є складним та довготривалим процесом, який вимагає високого рівня професіоналізму. Ефективним засобом для розвитку вищезначеного поняття є розв'язування фізичних задач. Під час розв'язування завдань учні проходять усі дієві фази у формуванні пізнавального інтересу. Однак для досягнення бажаного результату завдання слід ретельно підбирати.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бібік Н. М. Формування пізнавальних інтересів молодших школярів / Н. М. Бібік. – К., 1997. – 90 с.
2. Иванова Л. А. Активизация познавательной деятельности учащихся при изучении физики : пособие для учителей / Л. А. Иванова. – М. : Просвещение, 1983. – 160 с.
3. Конфуций и его школа // Антология гуманной педагогики / авт.-сост. В. В. Малявин. – М. : Издат. Дом Шалвы Амонашвили, 2002. – С. 121.
4. Щукина Г. И. Педагогические проблемы формирования познавательных интересов учащихся / Г. И. Щукина, АПН СССР. – М. : Педагогика, 1988. – 203 с.
5. Пізнавальний інтерес учнів та його формування [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://osvita.ua/vnz/reports/psychology/28069/> – Загол. З екрану. – Мова укр.